

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Мотунова Наталія Вікторівна

м.Луганськ

Одним з найважливіших напрямів виховної роботи з дітьми та молоддю є превентивне виховання та профілактична робота з подолання правопорушень серед неповнолітніх. У статті теоретично обґрунтовано сутність поняття «профілактика правопорушень серед неповнолітніх» з позиції різних наук. Соціально-педагогічна профілактика має розглядатися як самостійний вид соціально-педагогічної діяльності зі своєю метою, мотивами, умовами, інтерпретацією методів виховання. Тому подальшим напрямком нашої роботи є розглянути зміст соціально-педагогічної профілактики.

Ключеві слова: профілактика, профілактика правопорушень, профілактика правопорушень серед підлітків, соціально-педагогічна профілактика.

У наш час надзвичайно гострою є проблема зростання правопорушень серед дітей і молоді. Безперечно, правопорушення тісно пов'язані з процесами деморалізації суспільства, бездомності, безробіття, зі стрімким розвитком наркоманії, токсикоманії, розпадом сім'ї, розповсюдженням інших соціально негативних явищ.

Аналіз стану правопорушень серед підлітків дає підстави вважати подолання криміногенної ситуації в дитячому та молодіжному середовищі проблемою гострою та актуальною для суспільства. Одним з найважливіших напрямів виховної роботи з дітьми та молоддю є превентивне виховання та профілактична робота з подолання злочинності серед неповнолітніх.

Профілактика протиправної поведінки неповнолітніх розглядається протягом останніх років досить інтенсивно. Вона досліджувалась як українськими вченими, так і вченими близького і далекого зарубіжжя: психологами, педагогами, медиками, юристами, філософами.

Зокрема, філософські аспекти проблеми протиправної поведінки розкрито у працях С.Анісімова, Е.Еріксона, Дж.Локка, А.Скрипника, Ж.Сартра.

Дослідженню правових аспектів профілактики правопорушень неповнолітніх присвятили свої праці такі правознавці, як Ю.Антонян, І.Башкатов, К.Ігошев, М.Костецький, В.Кривуша, В.Кудрявцев, Т.Перепелиця, О.Тузов, В.Тюріна, В.Міньковський, В.Нор та ін.

Психолого-педагогічні аспекти профілактики правопорушень підлітків розроблялись у дослідженнях М.Алемаскіна, О.Змановської, Л.Зюбіна, В.Кондрашенка, П.Лесафта, Н.Максимової, І.Невського, С.Немченка, Т.Титаренка, Е.Костяшкіна, Г.Бочкарьової, Б.Баєва, В.Татенко, Т.Титаренко, З.Зайцевої, Г.Корда, І.Дьоміна, М.Синьова та ін.

Медичні аспекти розкриті в роботах: В.Лебединського, М.Буянова, Г.Фелінської, О.Селецького, С.Тарарухіна та ін.

Зусилля цих вчених були спрямовані на дослідження причин виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх, розробку діагностичних методик відхилень у психічному розвитку і поведінці, вивчення явища важковиховуваності дітей та його зв'язку з правопорушеннями, пошуки шляхів ефективної профілактики протиправної поведінки, визначення ролі школи, сім'ї, позашкільних дитячих установ та спеціальних виховних закладів у профілактичній роботі з неповнолітніми.

Важливе значення для розробки теоретичних засад профілактики протиправної поведінки мали також фундаментальні дослідження загальних проблем виховання таких відомих українських вчених, як М.Ярмаченка, А.Алексюка, І.Зяюна, Н.Ничкало, Б.Кобзаря, Н.Чепелевої, С.Дем'янчука, М.Боришевського, О.Киричука та ін.

Серед західних зарубіжних вчених, які внесли значний вклад у вивчення проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх, слід відзначити таких, як: Дж.Джілберт, І.Шелдон, Д.Доллард, Д.Вест, Дж.Боублі, М.Раттер, К.Леонгарда та ін. [5, с.6-7].

В Україні дослідженням профілактики правопорушень підлітків займалися О.Ємець, В.Єрьоменко, Г.Кашкар'ов, Н.Квітковська,

І.Козубовська, Г.Міньковський, С.Немченко, В.Оржеховська, Є.Петухов, О.Пилипенко, Г.Пономаренко, О.Сєверов, В.Татенко, Т.Федорченко, М.Фіцула, Ю.Янченко та ін.

Зазначимо, що основні положення технології соціально-педагогічної роботи щодо профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі було розроблено Н.Бессоновою, О.Безпалько, Р.Вайнолою, Н.Гузій, І.Закировою, М.Євнух, А.Капською, І.Ковчиною, Г.Лактіоновою, І.Пешєю, Ю.Руденком, О.Сердюк. Водночас дисертаційні дослідження ряду вчених акцентують необхідність врахування саме типологічних особливостей важковиховуваних при організації соціально-педагогічної профілактичної роботи з ними (А.Арет, Н.Касярум, Г.Козубовська, І.Невський, М.Алемаскін, П.Просецький, Б.Райський, Р.Солопова, А.Шемшурина); розглядають цю проблему В.Поварниціна, А.Сизоненко. Ґрунтовно представлено понятійно-категоріальний апарат, що висвітлює відмінності індивідуального та диференційованого підходів, у роботах П.Гусака, Ф.Ільїна, А.Кочетова, Е.Натансона [1, с.3].

Соціально-педагогічна робота з правопорушниками має за мету запобігання розповсюдження правопорушень як соціального явища, мінімізацію їх негативних наслідків; запобігання формуванню схильності до протиправної поведінки, створення умов для повернення до нормативного життя осіб, схильних до протиправної поведінки.

Одним з напрямків такої роботи є профілактика правопорушень.

Однак, перш ніж говорити про зміст, організацію і здійснення профілактичної роботи з молоддю, необхідно чітко визначити, що ми розуміємо під терміном «профілактика».

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх.

З урахуванням специфіки дослідження сутність і зміст поняття «профілактика» ученими тлумачаться з позиції різних наук.

Так, у кримінології під профілактикою розуміють «суспільно-державний процес, основна спрямованість якого – усунення з життя причин і умов, що сприяють відхиленню в поведінці людини та запобігання здійсненню нею правопорушень» [4, с.7].

У рамках цієї науки профілактику також визначають «як діяльність державних органів (в тому числі і органів внутрішніх справ) і громадських організацій щодо виявлення і усунення причин, що породжують злочини, і умов, що сприяють їх скоєнню» [6, с.4].

Поняття «профілактика» також визначають як «відношення між соціальними суб'єктами, що безпосередньо направлені на ліквідацію криміногенних факторів та створення умов, які запобігають або нейтралізують можливість формування особистості злочинця та реалізації антигромадської спрямованості» [10, с.16].

У Великому юридичному словнику дане поняття визначено у такий спосіб: «Профілактика злочинності (від грец. *Prophylakticos* – запобіжний) – попередження злочинності; комплекс засобів, спрямованих на виявлення, обмеження чи усунення факторів злочинності в цілому та її окремих видів, суспільної небезпеки особистості злочинця» [9, с.502].

Найбільш узагальнене визначення профілактики на основі розробленого у юридичній науці категоріального апарату дає К.Ігошев: «Профілактика – це конкретна складена на відповідному історичному етапі суспільного життя складна, об'єктивно зумовлена система соціально керованої діяльності, що забезпечують науково-теоретичну розробку та практичну реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів та злочинності» [8, с.74].

У науковій літературі термін «профілактика» найчастіше зустрічається стосовно правопорушень і злочинності. Так, у словнику законодавчих термінів йдеться про профілактику правопорушень серед неповнолітніх. «Під профілактикою порушень серед неповнолітніх слід розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних установ для неповнолітніх, спрямова-

ну на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх» [7, с. 451].

У Великій радянській енциклопедії профілактика визначена як «сукупність заходів щодо попередження будь-яких явищ [3, с. 156].

Соціологічний енциклопедичний словник термін «профілактика» розкриває з точки зору охорони здоров'я і тлумачить як «систему соціально-економічних та медичних заходів, що здійснюються державою, органами та установами охорони здоров'я, метою яких є усунення причин та умов, що породжують захворювання, спрямованих на зміцнення здоров'я, зниження смертності, збільшення здорового, соціального активного довголіття [8, с. 73].

Соціальна профілактика антигромадських явищ, як вважає дослідник, передбачає теоретичну розробку і практичну реалізацію системи заходів, які спрямовані на попередження порушень норм права, моралі та правил співжиття. Вона здійснюється у багатьох напрямках і носить характер соціально-економічних, ідейно-політичних, правових, соціально-психологічних та інших соціальних факторів, які сприятимуть попередженню і подоланню злочинності взагалі і у молодіжному середовищі, зокрема.

У соціальній профілактиці антигромадських явищ виділяється два відносно самостійних блоки діяльності, зокрема: а) профілактика аморальних вчинків та б) профілактика правопорушень. Профілактика аморальних вчинків передбачає попередження можливих порушень громадського механізму морального регулювання правил громадського буття, попередження порушень норм моральності у різних сферах життєдіяльності. Профілактика правопорушень також передбачає різні аспекти цієї діяльності, а саме: профілактику громадських правопорушень, дисциплінарних та адміністративних правопорушень і профілактику злочинності [11, с. 91-92].

Розглянуті вище визначення є однобічними, вважає О. Федоренко, і ми погоджуємося з даним твердженням. У більшості з них вказується на усунення вже наявних причин, умов, обставин, що сприяють прояву відхилень у поведінці. При цьому відхилення вже має місце. Більше того, воно може існувати в структурі особистості незалежно від зовнішніх факторів. А причини, умови і обставини – це зовнішні фактори, які сприяють прояву відхилення. Дійсні причини відхилень, на погляд С. Сливки, слід шукати в структурі особистості, у внутрішніх психологічних факторах, неовб'язково біологічних. Усунення зовнішніх факторів певною мірою зменшить кількість відхилень та правопорушень, але необхідним є вчення й урахування внутрішніх факторів.

Одним з таких факторів, що впливає, на виникнення відхилень у поведінці молоді є, наприклад, соціальна адаптація, правильніше – її відсутність. Тому, з одного боку, профілактичні заходи повинні бути спрямовані на усунення зовнішніх причин, умов, обставин, що сприяють проявам відхилень, а з іншого, уховувати внутрішні психологічні фактори, що мають місце в структурі особистості [2, с. 44].

Тому ми б хотіли зупинитися на соціально-педагогічних заходах профілактичної роботи.

Аналіз соціально-педагогічної літератури показує, що профілактика (з грецького *prophylacticos* – попередження, превенція) розглядається як складова частина будь-якої діяльності, яка спрямована на попередження виникнення і розвитку соціальних проблем і проблем особистості.

В умовах навчального закладу соціально-педагогічна профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють невідповідність психічного та соціального розвитку неповнолітніх, їх поведінки, стану здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля встановленим нормам.

Тоді ми можемо констатувати, що особливістю соціально-педагогічної профілактики є те, що, з одного боку, вона спрямована на попереджувальне формування позитивних життєвих установок, цінностей, соціального досвіду підлітка, а з іншого – об'єктом її уваги виступають підлітки, які отримали негативний життєвий досвід і опинились в соціально небезпечних ситуаціях. Таким чином, в залежності від ступеня порушення соціальних норм у со-

ціально-педагогічній профілактичній роботі використовуються заходи щодо попередження, запобігання чи припинення девіантної поведінки [1, с. 12].

Л.Линник встановлено також, що за останні 20 років у соціально-педагогічній профілактичній роботі почало широко використовуватися таке поняття як «підхід». Зокрема В.Галузінський та М.Євтух, подають його як виділення головного в соціально-педагогічному явищі, образно кажучи, як «бінокль», у який педагог розглядає предмет свого дослідження.

За дослідженнями В.Білоусової, завданням соціального педагога є виявлення та розвиток усіх позитивних сил важковиховуваного підлітка, забезпечення усвідомлення ним своєї неповторності і на основі цього спонукання до самовиховання та самореалізації, яка б не пригнічувала чеснот та інтересів навколишніх, не мала б соціально-деструктивного характеру [1, с. 15].

Зазначимо, що оптимальний підхід до соціально-педагогічної профілактики важковиховуваності підлітків, за І. Закіровою, полягає перш за все в тому, що соціально-педагогічні впливи спрямовані на формування позитивних рис особистості важковиховуваного в цілому, на інтеграцію в цілісну систему всіх цілеспрямованих соціально-педагогічних впливів на неї, а в основі цього лежать ідеї єдності, цілісності, нероздільності.

А. Куракін, Л. Новикова цілісність трактують як одну з основних властивостей соціально-педагогічної профілактичної системи, оскільки цілісність відображає не тільки об'єкт в цілому, але й процеси і механізми об'єднання частин в ціле, сутність, результат інтеграції, тобто те більше, що воно являє собою як інтегровану єдність, а не суму його складових. Тобто цілісність [профілактичної моделі] базується на єдності інтересів, на спільній діяльності підлітків і дорослих (взаємозв'язок, гармонійна єдність функціональних видів діяльності – навчальної, трудової та іншої). Тоді ми можемо констатувати, що, спираючись на поняття цілісності соціально-педагогічного профілактичного процесу, ми виразніше можемо уявити його специфічну відмінність від інших соціально-педагогічних явищ, повніше визначити характер зовнішніх впливів і дій на особистість.

Що ж до цілісного підходу, то, як зазначає Г. Троцько, він передбачає: необхідність обліку всієї сукупності економічних, соціальних, моральних та інших умов, які сприяють формуванню особистості підлітка; надають позитивних якостей особистості важковиховуваного підлітка. Організація змісту і структури соціально-педагогічної профілактичної діяльності потребує оптимального добору соціально-педагогічних методів і засобів; визначення соціально-педагогічних умов, що забезпечують успіш реалізацію мети; облік результатів соціально-педагогічної діяльності.

Аналіз сказаного дозволяє констатувати, що, розглядаючи питання про ефективність зовнішніх соціально-педагогічних профілактичних впливів, слід враховувати, що зовнішні завжди специфічним чином заломлюється через внутрішнє. Такою внутрішньою умовою у процесі соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваним виступає цілісна особистість підлітка. Тобто цілісність як специфічний прояв взаємозв'язку всіх підструктур особистості важковиховуваного відкладає свій відбиток як на переробку зовнішніх впливів, так і на прояв соціального ставлення важковиховуваного до оточуючого [1, с. 17-18].

У теорії соціальної педагогіки і соціальної роботи (О.Безпалько, А.Капська, І.Пінчук, С.Толстоухова, Н.Чернуха) визначають підходи до тлумачення профілактики, а саме:

- як систему заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі;
- як один із напрямків соціальної роботи з попередження негативних явищ, локалізації її причин в соціальному середовищі або мінімізації наслідків і створення умов, що забезпечують та підтримують якість життєдіяльності неповнолітніх.

Проблеми соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки присвятили свої дослідження ряд авторів (О.Безпалько, І.Зверева, А.Капська, Г.Лактіонова, Л.Мищик, В.Оржеховська, І.Поліщук, С.Толстоухова). На думку сучасного українського дослідника О.Безпалько соціально-педагогічна профілактика спрямована на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз неповнолітніх, окремих груп або попередження ускладнення вже

наявних проблем і складається з комплексу економічних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Соціально-педагогічна профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних, інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних чинників, що зумовлюють відхилення в психологічному та в соціальному та соціальному розвитку школярів, їхньої поведінці, стані здоров'я, так в організації життєдіяльності та дозвіллі.

Відомий білоруський дослідник В.Кондрашенко соціально-педагогічну профілактику визначає як комплекс засобів, спрямованих на попередження девіантної поведінки. Російський вчений-соціолог М.Гуслова трактує соціально-педагогічну профілактику як систему соціально-економічних, організаційно-виховних, медичних заходів, здійснених державою, органами та закладами соціального захисту, освіти з метою не допустити відхилення від загальноприйнятих норм і правил, зменшити їх прояв.

Так, відомий білоруський дослідник А.Тарас вивчаючи умови попередження групових девіацій неповнолітніх, доводив, що соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки включає заходи щодо виявлення усунення конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання, а також цілеспрямовану роботу з тими школярами, які мають відхилення у поведінці від моральних і правових норм. Однак під час аналізу недоліків шкільного виховання, проведеного автором, виявлення нечіткості теоретичних основ дослідницького підходу: заходи щодо усунення конкретних недоліків сімейного і шкільного виховання розглядаються розрізнено, як самі недоліки. Дослідження І. Невського присвячене

пошукам шляхів і засобів попередження і подолання педагогічної занедбаності школярів у процесі навчання, зокрема, підвищенню виховного впливу процесу навчання на цю категорію учнів.

Із подоланням недоліків шкільного сімейного виховання пов'язує систему профілактику в школі Т. Тарасова яка відмічає, що система соціально-педагогічної профілактики в школі має бути представлена двома основними групами засобів: загальною ранньою профілактикою з усіма учнями і спеціальною профілактикою з учнями «групи ризику» та їх батьків [8, с.76-77].

Отже, у нашому дослідженні соціально-педагогічна профілактика розглядається як попередження і подолання девіантної поведінки. Ми погоджуємося з думкою Т. Федорченка, який пов'язує соціально-педагогічну профілактику з конкретного морального почуття відповідальності. Визначає соціально-педагогічну профілактику як комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття та волю учнів з метою вироблення імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості неповнолітніх, їхньої антигромадської поведінки і перебування ставлення учнів до оточуючої дійсності у процесі перевиховання. Сутність профілактики полягає у розвитку почуття відповідальності школярів за свою поведінку, яке сприяє глибокому усвідомленню не лише своїх прав, а і обов'язків.

Соціально-педагогічна профілактика має розглядатися як самостійний вид соціально-педагогічної діяльності із власними метою, мотивами, умовами, інтерпретацією методів виховання. Тому подальшим напрямком нашої роботи буде розглянути зміст соціально-педагогічної профілактики.

Література та джерела

1. Линник Л.М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Леся Миколаївна Линник. – Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2006. – 286 с.
2. Федоренко О.І. Соціально-педагогічні підходи до профілактики правопорушень неповнолітніх та молоді / О.І.Федоренко // Актуальні проблеми профілактики злочинності та правопорушень серед неповнолітніх / Матеріали науково-практичної конференції 22-23 листопада 2002 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2004. – 40–49 с.
3. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 604 с.
4. Ветров Н.И. Профилактика правонарушений среди молодежи / Н.И.Ветров – М.: Юридическая литература, 1980. – 184 с.
5. Козубовська І.В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх в діяльності шкільної психологічної служби: Монографія / І.В.Козубовська –Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 1996 – 260 с.
6. Лекарь А.Г. Профилактика преступлений / А.Г.Лекарь. – М.: Юридическая литература, 1972. – 101 с.
7. Словник законодавчих термінів. – К.: Основа, 2000. – 608 с.
8. Федорченко Т.Є. Профилактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія / Т.Є.Федорченко. – Черкаси : ФОБ Чабаненко Ю.А., 2011. – 492 с.
9. Сухарев А.Я. Большой юридический словарь / А.Я.Сухарев, В.Е.Круткин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 704 с.
10. Игошев К.Е. Введение в курс профилактики правонарушений: учебное пособие / К.Е.Игошев, В.С.Устинов. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1977. – 100 с.
11. Кавалеров А.І. Молодіжне середовище в його девіантному вимірі: Монографія / А.І.Кавалеров, В.О.Довгополюк, А.А.Кавалеров. – Одеса: Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, 2005. – 127 с.

Одним из важнейших направлений воспитательной работы с детьми и молодежью является превентивное воспитание и профилактическая работа по преодолению правонарушений среди несовершеннолетних. В статье теоретически обоснована сущность понятия «профилактика правонарушений среди несовершеннолетних» с позиции разных наук. Социально-педагогическая профилактика должна рассматриваться как самостоятельный вид социально-педагогической деятельности со своей целью, мотивами, условиями, интерпретацией методов воспитания. Поэтому дальнейшим направлением нашей работы является рассмотрение содержания социально-педагогической профилактики.

Ключевые слова: профилактика, профилактика правонарушений, профилактика правонарушений среди подростков, социально-педагогическая профилактика.

One of the most important sphere of educational work with children and young people is the preventive education and prevention the efforts on purposely to overcome the offenses among minors. The theoretical justification essence of the juvenile concept of delinquency prevention positions is presented with various sciences. Socio-educational prevention as an independent social and educational activities with their purpose, motives, conditions, interpretation methods of education is been delighted. Therefore, the future direction of our work is to consider the content of social and educational prevention.

Key words: prevention, prevention of crime, crime prevention among adolescents, socio-educational prevention.